

OSMANLI İSTANBULU

IV

editörler

Feridun M. Emecen

Ali Akyıldız

Emrah Safa Gürkan

İstanbul 29 Mayıs Üniversitesi Yayınları

OSMANLI İSTANBULU
IV. Uluslararası Osmanlı İstanbulu Sempozyumu, Bildiriler

proje yönetimi
İbrahim Kâfi Dönmez

düzenleme kurulu
Feridun M. Emecen (başkan), Ali Akyıldız (başkan yardımcısı),
Emrah Safa Gürkan (akademik sekreter), Cengiz Yolcu (akademik sekreter)
Mehmet Yılmaz (idari sekreter), Alphan Akgül, Ertuğrul Ökten,
Mehmet Ş. Yılmaz, Özlem Çaykent

editörler
Feridun M. Emecen
Ali Akyıldız
Emrah Safa Gürkan

yayın koordinatörü
Mehmet Yılmaz

grafik tasarım
Ender Boztürk

kapak tasarımı
Ümit Ünal

basım tarihi
2016

ISBN 978-605-9437-07-3

Gök Matbaacılık
Tevfik Bey Mah. Halkalı Cad. No. 162/7 Sefaköy / Küçükçekirnece-İstanbul
Sertifika No. 33157

Emecen, Feridun M. (ed.)
Osmanlı İstanbulu-IV / Feridun M. Emecen, Ali Akyıldız, Emrah Safa Gürkan (ed.). -
İstanbul : İstanbul 29 Mayıs Üniversitesi; İstanbul Büyükşehir Belediyesi, 2016.
1042 s. ; res. ; 24 cm.
ISBN 978-605-9437-07-3
1. İstanbul (Türkiye)_Tarihçe 2. Osmanlı İmparatorluğu _Tarihçe
956.21 DC 20

Hacı Ârif Bey (1831-1885)

Talip Mert

Marmara Üniversitesi

Hacı Ârif Bey 1831 yılı sonlarında İstanbul Eyüp'te doğdu. Asıl adı Mehmed Ârif olup Eyüp Şer'i Mahkemesi başkâtiplerinden Ebû Bekir Efendi'nin oğludur. Daha sıbyan mektebinde iken sesinin güzelliğiyle dikkati çekti ve mektebin ilâhicibaşısı oldu. Mûsikiye olan kabiliyetinin, komşusu bestekâr Şâhinbey-zâde Eyyübî Mehmed Bey (1804-1851) tarafından anlaşılması üzerine ondan ilk mûsiki derslerini almaya başladı. Bu arada yine komşusu olan Hafız Mehmed Zekâî Efendi (1825-1897)'den de bazı eserler meşk etti. Mûsikide ilerleme kaydedince hocası Eyyübî Mehmed Bey onu Hammâmî-zâde İsmâil Dede ile tanıştırdı. Ârif'i çok beğenen İsmâil Dede kendisine bir müddet ders verdi.

Ârif Bey Dede Efendi'ye gidince Dede Efendi Ârif Bey'e çok iltifat etmiş,

- Bir şey okurlar mı? Demiş ve yanına çağırılmış. Ârif Bey ilahiye başlayınca Dede Efendi hayrette kalmış,
- Gel oğlum diyerek yanına çağırılmış, Elinden tutmuş orada bulunan tilmizlerine (talebesine)

– Efendiler bu çocuk hepimizi geçecektir demiş.

Bu hadiseyi Ârif Bey'in kendisi tilmizi Servet Bey'e anlatmış, Servet Bey de Dürri Turan [1883-1961]'a nakletmiş.¹

Mehmed Bey tarafından Muzıka-i Hümayun'un Türk müsi-kisi kısmına kaydettirilen Ârif Bey, aynı zamanda Bâb-ı Seraskerî Kalemî'nde kâtip yardımcısı olarak göreve başladı (1844). Muzı-ka-i Hümayun'da Mehmed Bey'in meşklerine, ayrıca Hâşim Bey'in derslerine katıldı. Sarayda devrin hünkârı Sultan Abdülmecid'den yakınlık gördü ve yirmi yaşlarında ona mâbeyinci oldu.²

Hacı Ârif Bey Hakkında Arşiv Belgeleri

Hacı Ârif Bey'le ilgili Osmanlı Arşivi'nde çok sayıda belge var. Ama bu belgelerin tamamına yakını maaş ve ücretlerle ilgili oldukları için "belge çok bilgi yok" kabilinden kayıtlardır. Bu işin birinci şıkkı. İkinci şıkkı ise; Aynı ismi taşıyan, aynı yerde çalışan kişilerin sıklıkla birbirlerine karıştırılmalarıdır. Bu makalede karıştırılma işine oldukça hassasiyet ve titizlik gösterildi ama yine de bazı şeylerin gözden kaçtığı da olmuş olabilir.

Hacı Ârif Bey'in 18.09.1849 tarihli bir belgeye göre o de- virde kullanılan "Hâmise nişanı" aldığı kaydı vardır ki onun saraya intisabı bu tarihten öncedir. Bu belge onunla ilgili arşivde bulunan ilk belgedir.³

Ârif Bey'le ilgili 11.10.1850 (04.Z.1266) tarihini taşıyan bir vesikaya göre Ârif Bey "Mâbeyn'den çerağ" buyrulmuştur.⁴

26.07.1854 (01.Za.1270) tarihli iki belgede Hacı Ârif Bey'in saraydaki görevi maaşı söz konusu edilmektedir. Aynı konuyu işle- yen bu iki belgeye göre "Kurenâya dâhil olan Ârif Bey'in Hazine-i

.....

1 Eşref Edib, *İslâm-Türk Ansiklopedisi*, Asar-ı İlmiye Kütüphanesi Neşriyatı İstanbul 1360-1941, I, 503-507.

2 Bekir Sıdkı Sezgin, "Hacı Ârif Bey", *DİA*, İstanbul 1996, XIV, 440-442.

3 Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Mâbeyn Evrakı, (BOA, MB), 18/54-3.

4 MB 11/126, 127.

Hassa'dan muhassas ve münhal olan 100 kuruş maaşının müezzian-ı hassadan Hidayet Efendi'ye tahsisi" istenmiştir.⁵

Kurenâlıkla sarayda göreve başlayan Ârif Bey'e bu görev için 1000 kuruş maaş ve tayinat verilmiştir. Daha önce aldığı 500 kuruş maaş ile 110 kuruşluk sâliyesinin ise keşildiği görülmektedir. 30.07.1854 (05.Za.1270).⁶

Hacı Ârif Bey'in maaşına kısa bir süre sonra 2000 kuruş zam yapılarak toplam maaşı 3000 kuruşa çıkarılmıştır. Bu konudaki üç belgenin birisi tarihsizdir, diğer ikisi tarihlidir 22.08.1854 (28.Za.1270).⁷

Yine 1854'te Hacı Ârif Bey'e 10 kuruşluk dühan (tütün),⁸ bir yıl sonra 16.07.1855 tarihli bir belgeden ise Ârif Bey'e 30 kıyye (38,49 kg) un tahsisi yapıldığı görülmektedir.⁹

Saray mensuplarına "yem tayinatı" adıyla ile onların binek hayvanlarına verilen tayinattan Ârif Bey'in atlarına da 500 kil arpa verilmiştir 10.08.1870 (12.Ca.1287).¹⁰

Yine 1855 (H. 1271) yılı kayıtlarından Büyük Bestekâr Hacı Ârif Bey'e kurban bayramında iki adet kurbanlığın yanında Hıdrellez'de de üç tane kuzu veriliyormuş.¹¹

Hacı Ârif Bey, 11.01.1855'te V. rütbeden Mecidiye Nişanı ile taltif edilmiştir. Bu onun aldığı ikinci nişandır. 1851'de Mecidiye nişanının ihdası ile daha önce kullanılan nişanlar lağvedilmiştir. Dolayısıyla da eskiden aldığı "Hâmise Nişanı" hükümsüz kaldığından o hazineye iade edilmiş onun yerine Mecidiye nişanı verilmiştir. Mecidiye nişanının beratında kurenâdan "Ârif Bey'in yaptığı işlerini istikamet ve büyük bir ciddiyetle yaptığı nezdinde malum olduğundan

.....

5 MB 13/72; HH. d 653/18 b.

6 Hazine-i Hassa defterleri, HH. d 15478/23 b; HH. d 653/18 b.

7 HH. d 653/20 a; HH. d 16156/1 b; MB 71/88.

8 Maliyeden Müdevver defterler MAD 9122/III.

9 MB, 51/62-26.

10 MB, 131/60.

11 MAD. d, nr. 9057/18.

ona bu defa Mecidiye nişanımın V. rütbesinden bir kıt'ası inayet ve ihsan buyrulmuştur." denilmektedir.¹²

Hacı Ârif Bey'e İran Şahı'nın verdiği nişanla ilgili ise Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nde şu ana kadar henüz bir belge çıkmadı. İran Şahı Nâsiruddîn'in İstanbul ziyareti Ağustos 1873'tür.¹³ Bu ziyaret sırasında nişan verdiği 15 kişi ile 1500 altın verdiği kişiler arasında Ârif Bey yoktur.¹⁴

Hacı Ârif Bey, bir müddet sonra Harem-i Hümayun'daki câriyelere meşk hocası tayin edildi. Burada tanıdığı Çeşmidilber adlı câriyeye âşık olunca onunla evlendirildi ve saraydan uzaklaştırıldı. Ârif Bey'in Çeşmidilber hanımla izdivac tarihi net olarak tespit edilememiştir. Ama aşağıda gelecek bir belgeye göre onların 04.07.1854'de evlenip saraydan çıktıkları kesin gibidir. Ârif Bey-Çeşmidilber çiftinin bu izdivaçlarının on sene kadar devam ettiği ve sonunda ayrıldıkları net olmasa da biliniyor.

Ayrıca bu devirde Çeşmidilber adını taşıyan ama bu tarihten biraz önce ve biraz sonra saraylı dört cariye daha vardır. Bunlardan biri 1850'den önce vefat etmiştir. Bunun Ârif Bey'le bir yakınlığı olamaz. Birisi 1854'te Pertevniyal Valide'nin cariyesi olduğundan Ârif Bey'in onu tanıması mümkün olamaz. Diğerleri ise 1860-1880 arası tarihlerde adları geçmekte ve onlardan "cariye" olarak bahsedilmektedir.¹⁵ Yalnız ortalama 1850 tarihli bir belgede adı geçen ve 300 kuruş maaşı olan Çeşmidilber'in Ârif Bey'in zevcesi olma ihtimali artık çok kuvvetlidir.¹⁶

Hacı Ârif Bey'in eşi Çeşmidilber Hanım hakkında olduğu kesin sayılabilecek bir belgenin tarihi 04.07.1854 Pazar'dır. Bu belgenin özetle mahiyeti şudur:

.....

¹² Divan-ı Hümayun mühime evrakı (A. DVN. MHM), 12-A/91; İrade Dâhiliye (İ. DH) 313/20126.

¹³ MB, 146/2.

¹⁴ MB, 158/33.

¹⁵ MB, 53/78, HH. d 15678/13b; HH. d 653/65; MB 46/97- 12 b; HH. İ 27/36; MB 204/72.

¹⁶ HH. D, 24386/1.

“Saraydan muhrec Çeşmidilber Hanım’a HH’dan 2000 kr maaş tahsis olunmuş ve... Maaş senedi de kendisine verilmiştir...”¹⁷ Burada geçen muhrec kelimesi Hacı Ârif Bey’in saraydan ayrılma tarihi hakkında bir bilgi vermektedir. Bu tarih, Ârif Bey’le Çeşmidilber Hanım’ın evlenme, dolayısıyla da saraydan ayrılma tarihi olarak kabul edilebilir. Fakat 11.01.1855 tarihli nişan beratında Ârif Bey’den kurenâ olarak bahsedilmektedir. Bu durum karşısında Hacı Ârif Bey’in saraydan ayrılması ile dönmesi altı ay sürmüş oluyor.

Çeşmidilber Hanım’a dair ikinci ve üçüncü belgelerin ikisi de 11.07.1854 tarihli ve yine ona tahsis edilen 2000 kuruş maaşını bu tarihte de almakta olduğunu belirten bir vesikadır.¹⁸ Çeşmidilber Hanım’ın bu maaşı tarihi belirtilmeyen bir belgeye göre önce 1000 kuruşa indirilmiştir.¹⁹ 02.08.1861 (21.07.1277) tarihinde ise daha da düşürülerek 500 kuruşa indirilmiş, bunun da 84 kuruşu mali sebeplerle kesildiğinden net maaşı 416 kuruş olmuştur.²⁰ Çeşmidilber Hanım, bu maaşı 1875 yılında da almaktadır.²¹ Bu tarihten sonra daha ne kadar aldığı ise henüz belli tespit edilemedi.

Mehmed Hacı Ârif Bey’in maaş durumunu ortaya koyan belgelerin birçoğunun tarihsiz olması takip işini zorlaştırmaktadır. Mesela bunlardan birisinde Hacı Ârif Bey’in maaşı 5000 kuruş olarak kayıtlıdır.²²

Hazine-i Hassa’dan 5000 kuruştan fazla maaş alanlar arasında “kurenâ-yı şehriyarîden muhrec Ârif Bey’in mahiyesi 6000 kuruş 16.10.1858 (08.Ra.1275). Bu bilgiyi taşıyan belgenin tarihli olması hiç olmazsa bu tarihte Hacı Ârif Bey’in saraydan ayrılmış olduğunu tespit ediyor.”²³

.....

¹⁷ HH. d 24008/18 b.

¹⁸ HH. d 717/28 b, HH. d 706/5.

¹⁹ HH. d 12377/2 a.

²⁰ MAD. d 9396/212.

²¹ MAD. d 9406/393, MAD. d 11647/25, HH. d 1432/14, MAD. d 11631/128.

²² MB 12/58-4.

²³ HH. İ 29/9.

“Kurenâlıktan muhrec Ârif Bey’den kalan maaş 3000 kuruş, yeniden tahsis olunan maaş ise 6000 kuruş.” Bunun tarihi tahmini 1855/1856 (1272) olarak verilmiş.²⁴ Ama yukarıdaki belgenin üzerinde yer alan 1858 tarihi bu belgenin de ya direkt tarihi veya çok yakın bir tarihe işaret etmektedir.

Osmanlı Devleti’nde ödenen maaşlarda zaman zaman belli oranlarda kesinti yapılmaktaydı. Bu tür bir uygulama Hacı Ârif Bey’in maaşı için de olmuştu. 6000 kuruş maaş alan Ârif Bey’in maaşından da onda birlik (öşrü kadar) bir kesinti yapılmış ve maaşı 5400 kuruşa indirilmiştir. Bu indirimle ilgili bir belgede verilen tarih 18.06.1859 (17.Za.1275)’dur. Bu tenzilat için diğer bir tarih ise 13.01.1861 (01.B.1277) olarak verilmiştir.²⁵

Hacı Ârif Bey’le ilgili istenmeyen durum 02.08.1861’de olmuştur. Bu tarihte Ârif Bey’in maaşı 4400 kuruş kesilerek 1000 kuruşa düşürülmüştür. Bununla ilgili iki belgenin tarihsiz olan birinde “kurenâdan muhrec Ârif Bey (HH. d’ 12377/1) ifadesi yer alırken, 02 Ağustos 1861 tarihini taşıyan diğerinde ise “kurenâdan Ârif Bey” ifadesine yer verilmiştir.²⁶

Daha sonraki mechul bir tarihte 1000 kuruş maaştan 170 kuruş daha kesilecek ve Ârif Bey resmen daha büyük bir gelir kaybına uğrayacaktır.²⁷

Çeşmidilber Hanım’ın maaşının 02.08.1861 (21.07.1277) tarihinde 500 kuruşa indirildiği göz önüne alınınca Ârif Bey ve Çeşmidilber Hanım’ın her ikisinin de aynı tarihte bir nevi cezalandırıldıkları görülüyor.

Her şeye rağmen bu zor günlerde Mehmed Ârif Bey’in bazı ihsanlara nail olduğunu yine Osmanlı Arşivi belgelerinden takip etmek mümkündür.

.....

²⁴ MB 56/80, MB 73/90.

²⁵ HH. İ 29/9; HH. İ 32/12; MB 87/20.

²⁶ MAD.d., 11595/51.

²⁷ MAD.d., 9373/31.

Hacı Ârif Bey'in Aldığı İhsanlar

“Şarkı takdim eden Hacı Ârif Bey’e 1000 kuruş ihsan Temmuz 1865 (Tem. 1283)”.²⁸

“Kurenâlıktan muhrec nota takdim eden Hacı Ârif Bey’e 2500 kuruş ihsan-ı şâhane; Ağustos 1865 (1283)”.²⁹ Burada Hacı Ârif Bey’in “nota takdim etmesine” dikkat çekmek lazım geliyor. Çünkü Hacı Ârif Bey’in hayatını konu alan yayınlarda onun nota bilmediği kaydı vardır. Bu kayıt onun mutlaka nota bildiği manasına gelmez ama bilmediği tezini de ister istemez tartışmaya açacak bir bilgidir.

“Bir çift fayton beygiri takdim eden Hanende Hacı Ârif Bey’e 20.000 kuruş ihsan; Temmuz 1866 (1284)”.³⁰

[Hacı] Ârif Bey’e 5.000 kr, Sebuha’a 5.000 kr, Baha Bey’e 2.500, Zeki-zâde [Tanburî Büyük] Osman Bey’e 10.000, Hayali Rıza Efendi’ye 2.500 ihsan 15.12.1867.³¹

1869 yılı Nisan ayından itibaren Mehmed Ârif Bey’in maaşları tekrar yükselişe geçiyor. İlk zam 01.04.1869 (01.M.1286)’da yapılmış kabul edilse bu tarihte 830 kuruş maaşına 1166 kuruş zam yapılarak “kurenâlıktan muhrec Ârif Bey’in maaşının 1996 kuruşa çıkarılmış olduğu görülüyor.”³² Aynı seneye ait bir başka kayıttan bu rakam yuvarlak olarak 2000 kuruş maaşının sekiz aylığını toptan aldığı kaydı yer almaktadır.³³

Mâbeyn Memurlarından sabık Hacı Ârif Bey’in 1996 kuruş maaşına, 30.10.1871 (18.Te.1287)’de 2000 kuruş zamlı maaşı bu sefer 3996 kuruşa çıkarılmıştır.³⁴ Bu rakam İradeler tasnifinde yuvarlak olarak 4000 kuruş olarak yazılıdır.³⁵

.....

28 MB 119/53.

29 MB 115/20-1.

30 MB 119/82.

31 MB 120/13.

32 MAD.d., 11613/157.

33 MAD.d., 10621/117, 233.

34 MAD.d., 9406/342, HH. d 1432/3, MAD.d., 10630/74, MAD.d., 10766/25, 98, 148, 346, 412, 528, 51, 593, MAD.d., 10682/24, 144, MAD.d., 11669/5, 18, 26, 51, 53, 62, 74, 83, 94, 105.

35 İ. DH 655/44545/1-3.

Mâbeyn memurlarından Ârif Bey'in 3996 kuruş tutan bu maaşının 3596,5 kuruşunun asıl maaş 399,5 kuruşunun ise ikramiye olarak verildiği bir başka tarihsiz belgede kayıtlıdır.³⁶ Hacı Ârif Bey'in 1871 yılı sonlarına doğru tekrar Mâbeyn'e döndüğü, yeni baştan saraylı olduğu mevcut belgelerden anlaşıyor.³⁷

1873 yılı olayları arasında Ârif Bey'le ilgili üç kayıt vardır. Bunlardan 04.04.1873 tarihli olan kayda göre "Maçka'da bir konak ihsan edilen" bir kişi var.³⁸ İsim olmadığı ve bu belgenin bağlı olduğu diğer belgeler de bulunamadığı için net bir şey söylemek zordur. Ama Hacı Ârif Bey'in Maçka'da oturduğuna ve kendisine padişahın bir konak ihsan ettiğine dair kaynaklarda bazı bilgiler vardır.

Hacı Ârif Bey'in ikramiyesinden 399,20 kuruşluk kısmı 21.04.1873'te kesilmiş.³⁹ 22.12.1873 (02.Za.1290)'te Hacı Ârif Bey'in oğlu Cemil'in yarım ücretle Mekteb-i Sultani'ye kabulü söz konusu olmuş bununla ilgili belgede Hacı Ârif Bey'den "kurenâ-yı sâbıkadan" diye söz edilmiştir.⁴⁰

Sultan Abdülaziz 1876'da bir darbe ile devrildi. Devirenlerin ilk işi sarayı yağmalamaktı. Dolmabahçe Sarayı maalesef yağmalandı. Saray halkı her biri bir tarafa dağıtıldı. Bu karışıklık sırasında Pertevniyal Valide Sultan'ın cariyelerinde Dilberseza adlı bir cariye de önce o sırada Nişantaşı'nda oturan Hacı Ârif Bey'in evine daha da sonra Eyyüb'te Şeyh Ali Efendi'nin evine sığınmıştır. 29.06.1876 (06.C.1293).⁴¹

Hacı Ârif Bey vaktiyle Hatice Meserret adlı bir cariyesini âzad etmiş. Hatice Meserret Hanım'ın bir satış muamelesi mahkeme siciline "Maçka'da sakin... esbak serhânende Mehmed Ârif Bey'in mu'tekası" şeklinde kaydedilmiş; 29.12.1878. Bu kayıt Ârif Bey'in kimliğini ortaya koyan en net kayıt olma özelliğini taşımaktadır.⁴²

.....

36 MAD.d., 10766/63, MAD.d., 10764/49

37 HH. d 18915/5 b; HH. d 18917/5 b.

38 MB. İ 28/56.

39 MAD.d., 12286/31, 51, 290.

40 Maarif giden evrak 395.

41 MB 174/73.

42 Üsküdar Şer'iyye Sicili defter 715/229.

Bu arada Hacı Ârif Bey'in Çeşmidilber Hanım'la müştereken saraya verdikleri bir dilekçeleri vardır. Bu dilekçe tarihsiz olduğu için Sultan Abdülmecid'e verildiği kuvvetle muhtemeldir. Ama zayıf bir ihtimalle de olsa bu padişahın Abdülaziz Han olabileceğini de düşünmek yerinde olur. Hacı Ârif Bey ve Çeşmidilber Hanım bu dilekçelerinde; Balıkhane mültezimi Hacı Reşid Ağa ile kardeşi Raif Ağa'ya verdikleri 125.000 kuruş paranın zamanında alamadıkları 35.000 kuruşunun tahsilini talep etmektedirler; (MB 86/118).⁴³

Hacı Ârif Bey, hanımının kendisini terk etmesi üzerine tekrar saraya alındı ve yine câriyelere meşk hocası olarak görevlendirildi. Hacı Ârif Bey'in bu görevi de yine âşık olduğu Zülfünigâr adlı câriye ile evlenmesi ve tekrar saraydan ayrılması ile son buldu. Zülfünigâr Hanım bir yıl sonra veremden öldü.⁴⁴ Zülfünigâr ile ilgili şu belgeler vardır:

Bunlardan biri, Pertevniyal Valide'nin cariyelerinden 100 kuruş maaşlı Zülfünigâr (08.08.1861) ile⁴⁵ fasl-ı atık takımından muh-reç ve kendisine 150 kuruş maaş tahsis edilen Zülfünigâr Kalfa'dır; 29.09.1871 (17 Eylül 1287).⁴⁶ Aradaki on senelik zaman göz önüne alınca bu ikisinin aynı şahıs olmaları mümkündür. Bu hanımlar ayrı ayrı kişiler ise 150 kuruş maaşlı ikinci Zülfünigâr Kalfa Hacı Ârif Bey'in eşi olabilir. Çünkü "fasl-ı atık" de görevli oluşu bu ihtimali güçlendiriyor.

Sultan Abdülaziz'in 1861'de Osmanlı tahtına çıkmasıyla tekrar Harem-i Hümayun'daki serhânendelik ve meşk hocalığı görevine getirilen Hacı Ârif Bey, on yıl sürdürdüğü bu görevi sırasında da Pertevniyal Vâlîde Sultan'ın nedîmelerinden Nigârîk adlı kıza âşık olunca vâlîde sultan onları evlendirdi. İrâde-i seniyye ile de 40 altın

43 Hacı Ârif Bey ve Çeşmidilber Hanım'ın bu mektuplarının yayım yeri: Hacı Ârif Bey, Devr-i Sâbıkta Bir Banker-zede", *Türk Edebiyatı*, sayı 404, Haziran 2007, s. 48, 49.

44 22.10.1868 tarihli olup Hazine-i Hassa Nezaretine yazılmış olduğundan bahseden bir belge vardır. Bu belgede bir tek "felâket-zede" kelimesi yer almakta ama bu felâketin ne olduğu açıklanmamaktadır. Sadece Ârif Bey'in dört aydır ödemeyen maaşının verilmesi talep edilmektedir (HH. vrk. 88/13-14).

45 MB 88/11.

46 HH. d 1432/16.

maaş bağlanarak saraydan çıkarılan Ârif Bey, 1876 yılına kadar beş yıl süreyle Şûrâ-yı Devlet'te kâtiplik ve Beykoz'da maliye müdürlüğü görevlerinde bulundu.

II. Abdülhamid tahta çıktığı zaman Zincirlikuyu'daki çiftliğinde münzevi bir hayat yaşamaktaydı. İran'ın İstanbul büyükelçisi Mareşal Muhsin Han II. Abdülhamid'i bir ziyareti esnasında İran şahının Ârif Bey'i çok beğendiğini, daha önce şahın İstanbul'u ziyaretinde huzurunda Ârif Bey'in okuduğu Hâfız'a ait Farsça bir gazelin bestesini unutamadığını, şu sırada Osmanlı sarayında bir görevi bulunmadığından onu Tahran sarayına davet etmek istediğini ifade etti. Ancak II. Abdülhamid, Hacı Ârif Bey'i tekrar Muzika-i Hümayun'a alacağını söyleyerek buna izin vermedi.

Hacı Ârif Bey'in, kolağası rütbesiyle yeniden Muzika-i Hümayun'a alındığı bu dördüncü devresinde öncekiler kadar ilgi gördüğü söylenemez. Bestekârla II. Abdülhamid arasında evvelki padişahlarla olduğu gibi bir samimiyet kuramadığı anlaşılmaktadır. Nitekim bir defasında padişah birkaç yeni şarkısını bizzat Ârif Bey'den dinlemek istemiş, fakat bestekâr hastalığını ileri sürerek özür dilemişti. Padişahın bestekârı tekrar çağırması üzerine de mâbeyinciye, "Sanatta irâde-i hümayun olmaz" dedikten sonra II. Abdülhamid'in babasından ve amcasından daha fazla rağbet gördüğünü söylemişti. Bunun üzerine padişah bestekârın Muzika-i Hümayun'daki odasında hapsedilmesini emretti. Elli gün odasından çıkamayan Hacı Ârif Bey yeni bestelediği, "Ahteri düşkün garîb ü âşık-ı âvâreyim" mısraı ile başlayan nihâvend şarkısını hükümdarın huzurunda okuması için arkadaşı Sermüezzîn Rifat Bey'den ricada bulundu. Bunun üzerine cezası affedilen Ârif Bey miralay rütbesine yükseltildi.

Bu olaydan sonra Muzika-i Hümayun'a nâdiren uğrayan Hacı Ârif Bey'in geçim sıkıntısı çektiği anlaşılmaktadır. Vefatından bir yıl kadar önce kalp hastalığına yakalandı. Kürdîli-hicazkâr makamındaki, "Gurûb etti güneş dünyâ karardı" mısraı ile başlayan şarkısını besteledikten kısa bir süre sonra 28 Haziran 1885 tarihinde Muzika-i Hümayun'daki odasında vefat etti ve Beşiktaş'ta Yahya Efendi Dergâhı'nın hazîresine defnedildi. Rauf Yektâ Bey ise onun Kuruçeşme'de bir arkadaşının yalısında vefat ettiğini kaydeder. Ârif Bey'in

ne zaman hacca gittiğine dair bir kayda rastlanmamıştır. İbnülemin Mahmud Kemal bestekârın seyyid olduğunu ileri sürer.

Hacı Ârif Bey hiçbir sazı çalmasını, hatta nota yazısını dahi öğrenmediği halde bestekârlık dehası ile zamanının mûsikişinasları arasında müstesna bir yere sahip olmuştur. Hammâmî-zâde İsmâil Dede'den sonra XIX. yüzyılın en büyük bestekârı ve özellikle şarkı formunda Türk mûsikisinin en önde gelen sanatkârı kabul edilmiştir. Şarkılarının çoğunun güftesi Mehmed Sadî Bey'e ait olan Ârif Bey velûd bir sanatkârdır. Sûratle beste yaptığı, hatta bir gecede sekiz şarkı bestelediği söylenir. Sultan Abdülaziz'in verdiği bir güfteye yedi ayrı makamda beste yapması da bu alandaki gücünün bir delilidir.

Kuvvetli bir hâfızaya sahip olduğundan ezberinde binlerce eser bulunan Hacı Ârif Bey, aynı zamanda Türk mûsikisi tarihinin sayılı hânendeleri arasında yer alır. Sesinin güzelliği üstün mûsiki kabiliyeti ve sanat anlayışı ile birleşince ortaya müstesna bir icra üslûbu çıkmıştır. Okuyuşundaki güzel tavrı hocası Hâşim Bey'den aldığı söylenir.

Hacı Ârif Bey, terkip ettiği kürdîli-hicazkâr makamı ve düzenlediği müsemmen usulüyle mûsiki nazariyatı sahasında da söz sahibi olduğunu ortaya koymuş, ayrıca Mecnûa-i Ârifî (İstanbul 1290) adlı bir de güfte mecmuası tertip etmiştir. Kendisine ait güftelerin de yer aldığı bu kitapta ellinin üzerinde makamdan 1000'den fazla eserin güftesini toplamıştır.

Hacı Ârif Bey, Türk mûsikisinde "neoklasik" ve "romantik" denilen sanat akımının kurucusudur. Kendisinden önce neoklasik tarzda III. Selim, Hammâmîzâde İsmâil Dede, Şâkir Ağa gibi bestekârlar şarkı bestelemişse de Hacı Ârif Bey bu alanda çığır açmıştır. Ritim çeşitliliği, melodi renkliliği ve zenginliğiyle dikkati çeken şarkı bestekârlığındaki üstün seviyesiyle Hacı Ârif Bey bu formun gerçek anlamda ihya edicisi kabul edilmelidir.

Hacı Ârif Bey'in Talebesi

Fasl-i atîk" ve "fasl-ı cedîd" olarak ikiye ayrılan Muzîka-i Hümayûn'un fasıl takımındaki fasl-ı atîk kadrosunda yer alan ve

saraydan ayrı kaldığı yıllarda da bu çalışmalarını devam ettiren Ârif Bey'in tesirinde kalmayan şarkı bestekârı yok gibidir. Bunlar arasında, aynı zamanda talebesi olan ve sanat anlayışının en güçlü temsilcisi kabul edilen Şevki Bey'in farklı bir yeri vardır. Ayrıca Kanûnî Mehmed Bey, Mustafa Servet Efendi, Santûrî Edhem Efendi, Leon Hancıyan, Giriftzen Âsım Bey ve Lemi Atlı gibi mûsikişinaslar da onun meşhur talebelerindendir.

Hacı Ârif Bey'in Eserleri

Rauf Yekta Bey'in görüşü şöyledir:

"Son asırda yetişen bestekârlardan 'şarkı' vadisinde Hacı Ârif Bey'e nazire olacak bir zat gösterilemez."⁴⁷ Rauf Yekta Bey *Şebbal* mecmuasındaki bir yazısında da bu konuya temasla "Gayet zeki ve meclis-ârâ olup hazin ve muhrık bir sese malik idi. Hiçbir saz çalmadığı ve nota bilmediği halde bestelediği şarkıların kesret ve letâfeti kariha-i musikiyesinin vüs'at-i fevkaladesine delalet eder."⁴⁸

Said Halim Paşa da bu konuda şunları söylüyor:

"Şarkılar Hacı Ârif Bey'le şarkı oldu. Ondan evvel şarkılar beste halinde idi."⁴⁹

Can Ceylan:

"Klasik dönemde şarkının biçimi, kuralları yeterince belirgin değildi. Şarkı ancak üslubuyla önceki formlardan ayırt edilebilen genellikle serbest bir forumdu. Şarkı formlarının kesin kurallara bağlanması ilk kez Ârif Bey'in eserleriyle gerçekleşebilmiştir. Ârif Bey kendisinden sonraki şarkı bestecilerini bu yolda etkilemiş, böylece şarkı kesin biçimini almıştır."⁵⁰

.....

⁴⁷ İbnülemin, *Hoş Sada*, s. 70.

⁴⁸ *Şebbal*, sayı 39/234.

⁴⁹ İbnülemin Mahmud Kemal İnal, *a.g.e.*, Maarif Basımevi, İstanbul 1955, s. 70.

⁵⁰ Can Ceylan, *Ölümünün 120. Yılında Hacı Ârif Bey*, İBB Kültür Müdürlüğü Yayını, İstanbul 2005, s. 11.

Sadun Aksüt'ün görüşleri:

"Sağlam bir teknik, sanatlı, fakat lüzumsuz tasannua kaçmadan asil, kibar bir edâ ile bestelediği emsalsiz eserleri oya gibi işlenmiştir. Başlangıcından zamanımıza kadar... Şarkı bestekârlarının en büyük ve kudretlisidir... Bestekârlığı zamanımız bestekârlarını bile etkileyecek kadar üstün ve engindir."⁵¹

Klasik Koromuzun untulmaz Şefi Prof. Dr. Nevzad Atlığ:

"Hacı Ârif Bey sanat âleminde rakipsiz ve emsalsiz yerini almıştır. Şarkı vadisinde açmış olduğu çığır... 1930'lara kadar sürmüştür. 75-80 yıl devam eden bu dönem musikimizde Romantik Dönem diye anılmıştır.

Hacı Ârif Bey beste formları içinde şarkı formuna adeta bağımsızlığını kazandırmış olup şarkı formu (bazı istisnalar hâric) musikimizin tek beste formu olarak kalmıştır."⁵²

Ruşen Ferit Kam:

"Hacı Ârif Bey, şarkı vadisinde açtığı çığırda bize mana çeşitliliği, melodi renkliliği ve zenginliği içinde yüzlerce eser bırakmış, bu eserleriyle ibtizale ve alelâdeliğe düşmeden her sınıf halka hitap edebilmenin sırrına ermiştir."⁵³

Şiirle de uğraşan ve bir kısım bestelerinin güftesini bizzat yazmış olan Ârif Bey 1000'i aşkın şarkı ile 100'den fazla ilâhi ve diğer formlarda eser bestelemiş, ancak bunlardan yaklaşık üçte ikisi notasızlık yüzünden unutulmuştur. Bir tespite göre günümüze ulaşan eserleri kırk dört makamdan meydana gelmiş olup⁵⁴ bunlar arasında en çok Nihâvend, Kürdîli-hicazkâr, Hicaz, Sûzinak, Karacığar, Uşşak, Hicazkâr, Muhayyer, Hüzzam, Rast, Sabâ, İsfahan ve Hüseyinî makamlarının tercih edildiği görülmektedir. Suphi

.....
51 Sadun Aksüt, *Türk Musikisi'nin 100 Bestekârı*, İnkılap kitabevi, İstanbul 1993, s. 165.

52 Fatih Salgar, *Hacı Ârif Bey Hayatı Sanatı Eserleri*, Ötüken Neşriyat A. Ş. İstanbul 2011, s. 17.

53 M. Nazmi Özalp, *Türk Musikisi Tarihi*, MEB Yayınları: 3109, İstanbul 1998, I, 596.

54 Yılmaz Öztuna, *Türk Musikisi Ansiklopedisi*, MEB, İstanbul 1969, I, 103-108.

Ezgi'nin Hacı Ârif Bey külliyesi üzerinde tamamlanmamış bir çalışması vardır.⁵⁵

Hacı Ârif Bey'in Ailesi ve Çocukları

Hacı Ârif Bey'in Çeşmidilber Hanım'la izdivacından Cemil (1861-1926) ve Nebiye adlı bir oğlu ile bir kızı olmuştur. Zülfünigâr Hanım'dan Rabia, üçüncü eşi Nigârnik'ten ise Hayriye adlı bir kızı doğmuştur.

Hacı Ârif Bey'in oğlu Cemil Bey'den Ârif Cemil Denker (1887-1945) ve halası Hayriye Hanım'ın kızı Orhaniye Hanım'la evli Abdülhâlık Denker (1894-?) adlı iki torunu vardır. Ârif Denker'in oğlu hukukçu Prof. Dr. Bülent Davran (1912-1998), bunun oğlu da Ârif Davran (d. 1950)'dir.⁵⁶

Servet-i Fünun'daki Hacı Ârif Bey'in en güzel ve meşhur gravürünün Napier tarafından hak olunduğunu Ahmet İhsan Tokgöz söylemektedir.⁵⁷

Çeşmidilber hanımın mührü

.....

55 Bekir Sıdkı Sezgin a.g.mad.

56 Yılmaz Öztuna, *Türk Musikisi Ansiklopedisi*, MEB, İstanbul 1969, I, 62-63.

57 A. İhsan Tokgöz, *Matbuat Hatıralarım*, Ahmet İhsan Matbaası, İstanbul 1930, I, 77.

HACI ÂRİF BEY (1831-1885)

Hacı Arif Bey'in *Servet-i Fünun*'da yayımlanan gravürü

Hacı Ârif Bey'in mührü